

De pacificatie van Gent in 1576: Hoop en twijfel in de Nederlanden*

M. BAELDE

Op 8 november 1576 - nu vierhonderd jaar geleden - werd te Gent vanop het balkon van het stadhuis een vergelijk afgekondigd tussen de afgevaardigden van Willem van Oranje, Holland en Zeeland, enerzijds en de deputaties van de meeste andere gewesten der Nederlanden anderzijds. Na acht jaar opstand was er een akkoord bereikt om de Spaanse troepen uit de Zeventien Provinciën te doen vertrekken en het gaf tevens uitdrukking aan het verlangen om bepaalde twistpunten tot een oplossing te brengen¹.

De negentiende-eeuwse geschiedschrijving heeft de pacificatie van Gent zeer subjectief en zeer eenzijdig behandeld, vooral door het feit dat de definitieve scheiding van de Nederlanden zeer vlug volgde op het Gentse compromis². Derhalve werd de pacificatie van 1576 beschreven als een karakteristieke uiting van nationale eenheid en godsdienstige verdraagzaamheid, terwijl de daarna komende splitsing tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zeer partijdig toegeschreven werd ofwel aan de protestantse ofwel aan de katholieke tegenstanders³.

Ook vele historici uit de twintigste eeuw hebben niet altijd een genuanceerder

* Deze bijdrage werd te Gent op 5 juli 1976 als lezing - in verkorte vorm - uitgesproken in het kader van de vierentwintigste vakantiecursus voor Nederlandse rectoren, directeuren en leraren (Tongeren-Gent, 30 juni tot 10 juli 1976) en tevens als openingsrede van het Tweedaags Colloquium bij de herdenking van de Pacificatie van Gent, in 'Het Pand' te Gent op 22 oktober 1976.

1. De basisgegevens van deze bijdrage vindt men gedeeltelijk in de studie van M. Baelde en P. Van Peteghem, 'De Pacificatie van Gent (1576)', *Opstand en pacificatie in de Lage Landen*. Verslagboek van het colloquium over de Gentse pacificatie (Gent, oktober 1976). Hier wordt de heer P. Van Peteghem oprechte dank betuigd voor zijn toestemming om de pacificatiedocumentatie voor dit meer samenvattende artikel aan te wenden alsook voor het bijeenbrengen van de documenten die in bijlage zijn gepubliceerd. Ook past een oprecht dankwoord aan prof. J. C. Boogman uit Utrecht voor een paar nuttige suggesties.

2. De pacificatie van Gent kan in een zeer beperkt tijds kader bestudeerd worden maar kan uiteraard ook over een langere tijdsduur worden onderzocht. In dit laatste geval moet men zeer sterk rekening houden met de historische gebeurtenissen die na oktober-november 1576 plaatsvonden. Beide benaderingswijzen zijn uiteraard historisch verantwoord; de tweede onderzoekfase is eigenlijk slechts mogelijk na een grondige historische kennis van de pacificatieproblematiek in het jaar 1576.

3. Voor een overzicht van de bijzondere studies zie Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', *passim*. Hierna worden zowel de archivalische als de bibliografische verwijzingen beperkt gehouden.

standpunt ingenomen. De eerste in deze reeks was Henri Pirenne. Hij schreef over Oranje en de pacificatie het volgende:

La Pacification ralliait tous les Pays-Bas à sa cause; ce n'était plus seulement deux provinces, c'était la 'généralité' tout entière qui prenait son parti contre le roi 4.

Mogelijk één der laatste historici uit deze rij is R. Van Roosbroeck; in het jaar 1972 nog leest men deze passage in het syntheseswerk *Twintig Eeuwen Vlaanderen*:

Thans werd de weg betreden tot een gezamenlijke bestrijding van de gemeenschappelijke vijand, de Spaanse soldaten... In feite was de volkomen Nederlandse entiteit hersteld en zulks onder het gezag van Filips II. Maar de koning was het met al die beslissingen niet eens⁵.

Een grondiger analyse van de pacificatie werd verricht door H. A. Enno van Gelder. Deze Nederlandse leraar-historicus heeft voor het eerst met grote inzet en met scherp inzicht de periode van de revolutie en de pacificatie opnieuw bestudeerd⁶. In 1948 verscheen zijn 'Vrede van Gent' in de *Historische opstellen op 7 december 1942 aangeboden aan J. Huizinga door het Historisch Gezelschap te 's-Gravenhage*. In dit artikel schrijft Van Gelder in de slotbladzijden over Willem van Oranje en de pacificatieproblematiek als volgt:

Daarbij was zijn programma door de andere gewesten volledig overgenomen...; het enige ernstige gevaar dat nu dreigde, was dat de tegenpartij zich rondom Don Juan zou groeperen en zich daardoor herstellen...; in deze strijd met Don Juan en Parma en hun adherenten zouden de radicalen alle matiging vergeten, zou de eendracht verloren gaan en op de duur 's Prinsen ideaal slechts gedeeltelijk en in enkele gewesten overwinnen. Maar eerst leek het vrede en vriendschap overal!

Niet alleen de citaten van H. Pirenne en van R. Van Roosbroeck maar ook de geciteerde zinnen van H. A. Enno van Gelder bevatten onjuiste gegevens. De Nederlandse historici E. H. Kossmann en A. F. Mellink geven in hun bronnenpublicatie betreffende de opstand, uitgegeven te Londen in 1974, een correcter oordeel over de pacificatie⁷. Het komt ons nochtans voor dat vele auteurs verschillende aspecten

4. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II (1952) 307. De tekst luidt verder: 'Il arrivait au but qu'il visait depuis si longtemps. Il devenait le chef de l'opposition nationale, le champion en face de l'Espagne, de la 'commune patrie'.

5. R. Van Roosbroeck, *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, II (1972) 95.

6. Deze studies werden gebundeld in H. A. Enno van Gelder, *Van beeldenstorm tot pacificatie. Acht opstellen over de Nederlandse revolutie der zestiende eeuw* (Amsterdam-Brussel, 1964). Zie ook de bijdrage van diezelfde auteur in de *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, V (Utrecht, 1952)75-115.

7. Van Gelder, *Van beeldenstorm tot pacificatie*, 245. Zie verder de desbetreffende passage bij E. H. Kossmann en A. F. Mellink, ed., *Texts concerning the Revolt of the Netherlands* (Londen: Cambridge University Press, 1974) 24-25: 'William of Orange's success, immense though it was, remained dangerously restricted'.

van de Gentse pacificatie niet grondig hebben weergegeven, omdat er tot nu toe onvoldoende aandacht is geschonken aan een uiteraard moeilijke speurtocht naar nog onuitgegeven bronnen uit de vele archiefdepots van de Noordelijke en de Zuidelijke provincies. De historici hebben zich meestal gewaagd aan kritiek en synthese, zonder de nodige basis van een grondige heuristische fase⁸. Daarenboven ontbreken nog steeds detailstudies betreffende de afzonderlijke provincies⁹.

In het kader van dit artikel is het niet mogelijk de gehele pacificatieproblematiek door te lichten en men mene ook niet dat alle archivalische gegevens nu reeds bekend zijn. Vooreerst wordt in het hierna volgende enige aandacht besteed aan de totstandkoming van de pacificatie. Vervolgens zal de inhoud van het vergelijk kort worden besproken en zullen enkele typische reacties worden aangestipt. Tenslotte worden enkele conclusies geformuleerd betreffende de pacificatie in een wat breder perspectief¹⁰.

I DE TOTSTANDKOMING VAN DE PACIFICATIE

Wanneer men de pacificatietekst van 1576 zo goed mogelijk wil begrijpen, dan dienen uiteraard de voorafgaande gebeurtenissen en de destijds bestaande structuren nader bekeken te worden. Verschillende pacificatieartikelen kunnen slechts begrepen worden als de historische context bekend is en dan stuit een juiste interpretatie vaak nog op onvoorziene moeilijkheden. Deze noodzakelijk ruime benadering zal hier slechts beknopt en fractionair worden doorgevoerd¹¹.

In de eerste plaats dienen enkele zestiende-eeuwse publiekrechtelijke organen de revue te passeren. Vooraan en voor allen stond de Raad van State, de belangrijkste centrale instelling in de Nederlanden na de gouverneur-generaal. Opgericht in 1531 te Brussel, had deze raad steeds advies verstrekt over de belangrijkste staatszaken. Van een hoog-adellijk college was de Raad van State geëvolueerd tot een comité van een paar edellieden en een paar juristen. In de jaren zestig waren dit vooral Granvelle, Viglius, Oranje en Egmont; de laatste twee hadden zich scherp teweer-

8. Zie de status quaestionis van J. W. Smit, 'The present position of studies regarding the Revolt of the Netherlands', in J. S. Bromley en E. H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands* (Londen, 1960)11-28.

9. Als zeer recent voorbeeld in deze richting leze men P. Van Peteghem, 'Vlaanderen in 1576: revolutionair of reactionair?', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXXIX (1976) 335-358.

10. Deze bijdrage poogt geenszins een exhaustieve studie te brengen over de pacificatie van Gent. Voor vele leraren-historici maar ook voor navorsers-historici kan de kennisname met het hierna-volgend overzicht mogelijk stimulerend werken voor verdere lectuur en voor dieper onderzoek.

11. Economische, militaire, godsdienstige en publiekrechtelijke situaties moeten vooraf bestudeerd en bekend zijn, vooraleer men fasen en feiten in de tijd van de pacificatie kan begrijpen. Op al deze gebieden kent het historisch onderzoek in de laatste jaren een zekere heropleving. Als auteurs kan men citeren: H. Van der Wee, G. Parker, J. Decavele, M. Backhouse, H. G. Koenigsberger, J. J. Woltjer e.a.

gesteld tegen de autoritaire manipulaties van Granvelle in de raad¹². In 1567 trof gouverneur Alva nog meer rigiede maatregelen; zowel in samenstelling als in bevoegdheden werd de raad nog meer beknot¹³. In 1576 moest deze 'verzwakte' instelling het hoogste gezag in de Nederlanden overnemen na de onverwachte dood van gouverneur-generaal Requesens, die in 1573 Alva was opgevolgd. In de pacificatieonderhandelingen, in de uitvaardiging en de interpretatie ervan speelde de Raad van State een niet weg te denken rol. In de lente en in de zomer van 1576 ontwikkelde de raad een drukke activiteit. Allerlei instanties en allerlei personen moesten met deze instelling, als hoogste vertegenwoordiger van het koninklijk gezag, terdege rekening houden¹⁴. Daaraan is het ook te danken dat de in september gevangen genomen raadsheren van de Raad van State opnieuw in vrijheid werden gesteld¹⁵. In de Nederlanden kon immers officieel niets gebeuren zonder het bevel van of de bekrachtiging door de Raad van State. Het was een publiekrechtelijke traditie in de zestiende-eeuwse Nederlanden dat de interimaire Raad van State enkel de lopende zaken beheerde. Alle belangrijke beslissingen werden - als de gouverneur-generaal overleden of afwezig was - ofwel niet genomen, ofwel slechts doorgevoerd nadat de vorst daarover vooraf was ingelicht en zijn goedkeuring daaraan had verbonden¹⁶. In de pacificatieperiode werd deze procedure meer dan eens niet gevolgd¹⁷.

Deze niet-traditionele handelwijze werd vooral door de Staten der provinciën opgedrongen. Het is bekend dat die gewestelijke afgevaardigden de emanatie waren van de drie bevoorrechte standen in de Nederlanden, de adel, geestelijkheid en burgerij. Vooral Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant en Henegouwen waren de kerngebieden van de zestiende-eeuwse Zeventien Provinciën en dus waren de Staten van deze gewesten de toonaangevende instellingen tijdens deze periode van groeiende onrust ten tijde van de landvoogdij van Alva en Requesens. Tot nu toe is het historisch onderzoek naar die provinciale vertegenwoordiging ver onder de

12. Zie M. Baelde, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)* (Brussel, 1965) en P. B. De Troeyer, *Lamoraal van Egmont. Een kritische studie over zijn rol in de jaren 1559-1564 in verband met het schuldvraagstuk* (Brussel, 1961).

13. De meeste historici hebben het Alva-regime - terecht - zeer negatief beoordeeld. Eén uitzondering daarop vormde de genuanceerde maar toch niet te onderschrijven bijdrage van M. Dierickx, 'Nieuwe gegevens over het bestuur van de hertog van Alva in de Nederlanden', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XVIII (1963) 167-192.

14. De correspondentie uit deze periode is gedeeltelijk gepubliceerd door L. P. Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* (6 dln; Brussel, 1848-1936) vooral de delen III en IV.

15. Zie onder meer Ch. Piot, 'L'arrestation des membres du Conseil d'Etat à Bruxelles en 1576', *Bulletin Académie Royale de Belgique*, XXI (1891) 273-279.

16. Zie daarover Baelde, *De Collaterale Raden*, vooral 165-167 en 201-209.

17. Men kan dit uiteraard verklaren wegens de feitelijk aan de Staten-Generaal ondergeschikte positie van de Raad van State; de leden van deze instelling wisten echter beslist dat ze met bepaalde activiteiten hun interimaire bevoegdheden te buiten gingen.

maat gebleven, zodat de precieze samenstelling, de verschillende politieke doelstellingen en de mogelijkheden van oppositie nog steeds niet gereconstrueerd kunnen worden¹⁸. Toch mag men stellen dat in de jaren 1567 tot 1576 de bezorgdheid en het misnoegen van de standen in grote mate door de zogenaamde 'Spaanse bezetting' werden veroorzaakt. De infiltratie van Spaanse raadsheren in de hoogste adviesraden en de overrompeling van het land door vreemde militairen hadden eveneens op financieel-economisch terrein desastreuze gevolgen met zich meegebracht. De vele acties van de Staten tegen de geëiste 'penningen' van Alva zijn bekend¹⁹. Zodoende is het ook te verklaren dat de Staten na de dood van Requesens hun oppositie wensten voort te zetten, maar nu duidelijk in meer revolutionaire zin.

Op initiatief van de Staten van Brabant en Henegouwen werden in september 1576 de Staten-Generaal naar Brussel opgeroepen²⁰. Voor het eerst sinds 1477 werd het overkoepelend orgaan van alle gewestelijke deputaties, zonder goedkeuring van de vorst en zelfs in afwezigheid van diens plaatsvervanger, samengeroepen om te raadslagen over de eigen prangende problemen van de Nederlanden²¹. Nog vóór de meeste afgevaardigden te Brussel arriveerden, besloot men aldaar onderhandelingen aan te vangen tussen 'd'één en d'ander zijde', dat wil zeggen tussen Holland en Zeeland enerzijds en de andere gewesten anderzijds²².

Welke gebeurtenissen hebben ertoe geleid om in oktober 1576 pacificatiebesprekingen te beginnen? Wij menen dat in de allereerste plaats de militaire wantoestand in de middengewesten uiterst beslissend is geweest bij het totstandkomen van de Gentse onderhandelingen²³. Met de inname van Zierikzee door de Spaanse troepen, op 2 juli 1576, begon een nieuwe soldatenmisère. Dit feit is uiteraard bekend, maar het kan niet genoeg onderstreept worden dat daardoor een zeer grote onrust en wel-

18. Een recente bijdrage voor de periode na de pacificatie in de herdenkingsbundel *Van Standen tot Staten. 600 Jaar Staten van Utrecht 1375-1975*. Stichtse historische reeks, I (Utrecht, 1975).

19. De basisgegevens daarover vindt men bij J. Craeybeckx, 'Alva's tiende penning, een mythe?', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap*, LXXVI (1962) 10-42 en *idem*, 'De moei-zame definitieve afschaffing van Alva's tiende penning (1572-1574)', *Album Charles Verlinden* (Wetteren, 1975) 63-94.

20. Zie daarover meer details bij Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', derde hoofdstuk.

21. De Raad van State bekrachtigde deze oproepen eveneens door officiële brieven van 20, 22 en 28 september 1576. Zie L. P. Gachard, *Actes des États Généraux des Pays-Bas, 1576-1585* (Brussel, 1861) 3-4, 7.

22. De betiteling 'd'één en d'ander zijde' is een eigentijdse, dus een zestiende-eeuwse aanduiding; dit wijst erop dat de afscheiding van grote gebieden in Holland en Zeeland na Den Briel 1572, reeds een grote bres had geslagen in de mogelijk enigszins verbonden Zeventien Provinciën van vóór 1572. Over de gebeurtenissen in Holland en Zeeland zie J. C. Boogman, 'De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van 1572', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LVII (1942) 81-112.

23. De eerste resoluties die te Brussel werden genomen door de Staten-Generaal op 25 september 1576 hadden betrekking op het inrichten van een krijgsraad en op het nemen van maatregelen 'pour faire teste à l'ennemy'. Zie J. C. de Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal der Nederlanden* ('s-Gravenhage, 1828) 1-4.

licht een totale ommekeer in de 'publieke opinie' van de Zuidelijke provincies tot stand is gekomen. De grove acties van de muitende troepen hadden reeds vroeger vele gezagsdragers hoofdbrekens gekost. Op 10 maart 1576 schreef Maximiliaan Vilain, raadsheer in de Raad van State en in de Raad van Financiën, uitvoerig over het militaire probleem aan koning Filips II; een karakteristieke passage uit zijn brief luidt als volgt:

La masse et multitude des soldatz entretenue si longtamps en ce païs est beaucoup plus grande que la force et substance du païs ne peult porter et que n'at samblé de besoing; par quoy, à faulte de payement, passéjà longtamps, la plus grande partye d'iceulx s'est rendue inutile, sans vouloir faire service, et n'ont servy à aultre chose que à ruiner et manger les entrailles du païs, sans monstres ny descompte; et ce nonobstant, ne veullent riens défalquier de leurs gages entiers, montans a sommes excessives. La licence du soldat de toutte nation at esté intolérable, et sans y avoir peu donner ordre, à faulte du dict payement; parquoy seroit besoing trouver moyens d'appointer en raison avecques eulx, et faire casser la plus grande partye desdicts soldatz estrangiers, ou renvoyer là où que le service de Vostre Mayesté sembleroit plus requérir, entretenant icy seulement le nécessaire et ce que se polrat payer, se servant le plus que seroit possible des naturelz du païs, tant pour ce qu'ilz cousteront moins, seront plus obéissants et prestz à toutes occasions, sans foudre du païs, qu'ainsy l'argent de leur payement demurerat au païs²⁴.

Deze zeer scherp toegelichte militaire situatie werd een nog hardere realiteit tijdens de daaropvolgende maanden van 1576, vooral vanaf de maand juli. Niet alleen de 'Furie van Aalst' maar ook de vrees voor nakende of mogelijke militaire wandaden elders, hebben het gehele middengebied van de Nederlanden in heftige anti-Spaanse stemming gebracht. Een soms ware Spanjaardenhaat maar vooral een angstpsychose, gepaard met een gedeeltelijke ontreddering van de economische situatie, hebben de Zuidelijke Nederlanden in de zomer van 1576 tot actie gebracht.

Tegen die bijna anarchistische situatie - met verwoesting van Aalst en bedreiging van Brussel, Antwerpen en Mechelen - wist de Raad van State heel weinig in te brengen²⁵. Het nuchtere relaas van deze instelling zelf, gedateerd op 2 augustus 1576, is in het begin van de wanordelijkheden opgesteld maar het geeft reeds zeer goed de feitelijke machteloosheid van de Raad van State weer en ook de stuurloosheid van de Spaanse troepen, die nu verklaard werden tot 'rebelles et ennemis du Roy et du pays'²⁶. Een echo van de omvang van de Spaanse Furie van Aalst - van 25 juli tot begin november - weerklinkt in een Gentse kroniek; een passage daaruit luidt aldus:

24. Gachard, *Correspondance de Philippe II*, III, 463.

25. De Raad van State schreef aan de koning dat de leden van de raad ontslag zouden nemen indien de troepen niet uit de Nederlanden werden teruggetrokken. Zie *ibidem*, IV, 315-317.

26. Zie Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 734, fo 48 r°.

Op den zelve tweeden in novembre naer der noene zo quam de niemare als dat de Spaenjaerden, te wetene de rebelle van Aelst, waren tusschen achten en neghene voor der noenen vertrocken, met ontrent hondert en vijftich waghens met goet gheladen ende hadden de stede gheheel gheplundert ende hadde mede ghenomen alle wapene... dwelc was eene droeve niemare voor de knechten om hooren, want zij hadden tonnen met ghelde en alderley goet, zoo vele datser waer mede wech en wisten met zulk eenen scat, datmen noeyt en hoorde van sulc te sprekene, want zij hadden alle de prochiën gebrantscat tot duysent guldenen, XII^C guldenen en XV^C guldenen naer tvermueghen vande prochiën...27.

Zelfs indien dit citaat in overdreven termen zou zijn gesteld, dan nog is het opmerkelijk voor de kennis van de weerklank van de Spaanse Furie op een bedreigde bevolking.

Intussen verdient een tweede reeks feiten, die eveneens de Gentse besprekingen tot stand hielpen brengen, onze aandacht. Het zijn de welbewuste maar niet altijd zeer nauwkeurig te volgen pogingen van Willem van Oranje om tot onderhandelingen te komen met de andere buiten Holland en Zeeland gelegen Nederlandse gewesten²⁸. In februari 1575 hadden te Breda de eerste serieuze besprekingen met deze provincies plaatsgevonden²⁹. Na de dood van Requesens was het verlangen ontstaan opnieuw toenadering in die richting te zoeken, vooral omdat de bijeenkomsten te Breda over de gehele lijn zeker geen negatief resultaat hadden opgeleverd³⁰. De prins had overigens reeds eerder een uitgebreide diplomatieke actie in verschillende provincies op gang gebracht³¹. Het is dus zeer begrijpelijk dat Oranje besprekingen trachtte aan te vatten met de meer in het Zuiden gelegen gewesten. Een korte analyse van de aldaar geformuleerde desiderata toont namelijk duidelijk aan dat eventuele pacificatiebesprekingen geenszins als utopisch moesten worden bestempeld³².

Reeds in juni 1574 hadden de Staten-Generaal te Brussel aan de landvoogd Requesens een hele reeks revendicaties voorgelegd, zodat deze eisen daardoor een officieel karakter hebben gekregen³³. Samengevat kunnen die wensen teruggebracht worden tot de dringende vraag van de Staten-Generaal aan de landvoogd om tot meer 'gematigde' bestuursvormen terug te keren, dat wil zeggen dat de Nederlanden in de toekomst door de eigen raadsheren geregeerd moesten worden en

27. Gent, Universiteitsbibliotheek, Handschriften, nr. 159, II, fo 286 v°.

28. M. Baelde, 'Oranje, Mamix en de Gentse pacificatie (1576)', *Opstand en pacificatie*, 136-147.

29. Meer bijzonderheden daarover bij Van Gelder, *Van beeldenstorm tot pacificatie* en bij Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', tweede hoofdstuk.

30. Baelde en Van Peteghem, *ibidem*.

31. Ook in vroeger jaren constateerde men reeds herhaalde pogingen in die zin; zie daarover Van Gelder, 'Het streven van Prins Willem van Oranje, 1568-1572', *Van beeldenstorm tot pacificatie*, 115-137.

32. Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', tweede hoofdstuk.

33. De eisen werden te Brussel aan Requesens bekend gemaakt op 7-11 juni 1574. Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, III, 536.

dus niet - zoals Alva had beslist - door Spaanse adviseurs en militaire experts³⁴. Een jaar later, in juni 1575, dus ten tijde van de conferentie van Breda, werden dergelijke eisen opnieuw geformuleerd door een te Brussel bijeengeroepen vergadering van edellieden, bisschoppen en juristen³⁵. Nog scherper dan voorheen werd toen gesteld dat alle vreemdelingen uit de Nederlanden moesten vertrekken. In juli 1575 braken de onderhandelingen te Breda af. Oranje, Holland en Zeeland hadden toegevingen gevraagd op politiek en godsdienstig vlak. Requesens en Filips II hadden volledige politieke onderwerping en de erkenning van de ene katholieke godsdienst geëist³⁶. Deze twee strak tegenover elkaar staande standpunten boden echter meer mogelijkheden voor een overeenkomst in zich dan aanvankelijk kon worden gedacht. Oranje leunde in zijn politieke eisen namelijk heel dicht aan bij de reeds door de Staten-Generaal geformuleerde desiderata. Het was dus wel denkbaar dat de Nederlandse gewesten onder elkaar een zekere overeenstemming zouden kunnen bereiken, mits het godsdienstig aspect terzijde gelaten werd en de gesprekspartner niet de Spaanse vorst of diens landvoogd zou zijn³⁷.

De onverwachte dood van Requesens in maart 1576 bood deze mogelijkheid³⁸. Dit werd praktisch onmiddellijk door Oranje onderkend; ook door de provinciale Staten van het Zuiden werd de noodzaak van onderhandelingen met Holland en Zeeland steeds scherper aanvoeld, vooral toen de militaire chaos vele steden en streken ging overspoelen. Bij nieuwe besprekingen tussen 'd'éen en d'andere zijde' zou alleen maar de agenda van de besprekingen van Breda hernomen moeten worden. In de zomer van 1576 werd het meest dringende punt daaruit het probleem van het vertrek der Spanjaarden uit de Nederlanden.

Op 6 september 1576 namen de Staten van Brabant en Henegouwen elk afzonderlijk het initiatief om de Staten-Generaal bijeen te roepen³⁹. Oranje was daar-

34. Over de situatie in de Raad van State in 1572 zie bijvoorbeeld brieven van Morillon aan Granvelle, 17 januari en 17 juni 1572 in E. Pouillet, ed., *Correspondance du cardinal de Granvelle (1565-1586)* (12 dln; Brussel, 1877-1896)IV, 85,257. Het is ook opvallend dat in 1576 de Raad van State nog steeds zo'n Spaanse inmenging moest dulden. Zie de weergave van de zittingen in de Berty-notulen, Brussel, Algemeen Rijksarchief, Papieren van State en Audiëntie, nrs. 781 en 782; een gedeeltelijke publikatie van deze zittingenverslagen vindt men bij Gachard, *Correspondance de Philippe II*, IV, 475-530.

35. *Ibidem*, III, 737.

36. Requesens kon zich daarmee geenszins akkoord verklaren. Zie zijn brief van 29 juni 1575 aan Filips II in *ibidem*, 329.

37. Deze 'eliminatie' was in normale omstandigheden uiteraard uitgesloten maar de invloedrijke 'bourgeois-bevolking' had in bepaalde zeer moeilijke tijdsomstandigheden daartegen wellicht niet zulke onoverkomelijke bezwaren.

38. De reeds genoemde notulen van de Raad van State zijn vanaf 5 maart zeer goed bijgehouden door secretaris Berty. Zie Brussel, Algemeen Rijksarchief, Papieren van State en Audiëntie, nr. 781, fo. 208 vlg.

39. Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, IV, 195-197 en Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 734, fo. 95 en 97.

bij zeer waarschijnlijk ten dele de stimulator geweest, gezien zijn connecties met sommige Brabantse afgevaardigden⁴⁰. Op 4 september 1576 was de Raad van State gevangen gezet en op 8 september publiceerden de Staten van Brabant een uitvoerig memorandum waarin zij alle mogelijke misverstanden betreffende de bijeenroeping van de Staten-Generaal trachtten op de klaren⁴¹. Door de daarop vrijgelaten leden van de Raad van State werden de vroegere convocatiebrieven van de Staten officieel bekrachtigd. De wettelijkheid van het oproepen van de Staten-Generaal was hiermede enigszins verzekerd⁴².

Van zijn kant had Willem van Oranje op 8 september 1576 de Staten van Holland om een deputatie verzocht⁴³. Op 12 september werden reeds drie afgevaardigden naar Middelburg gestuurd⁴⁴. Ondertussen had de prins reeds tweemaal de heer van Oetingen ontvangen als afgezant van de Staten-Generaal te Brussel en zich akkoord verklaard met nieuwe onderhandelingen. Aldus werd 12 oktober bepaald als aanvangsdatum voor de Gentse onderhandelingen⁴⁵. Op 4 oktober stelde Oranje zijn deputatie van negen man samen, terwijl in Brussel op 5 oktober eveneens de afvaardiging voor de pacificatiebesprekingen werd benoemd⁴⁶. Op 17 oktober vertrokken de afgevaardigden uit Brussel en Middelburg naar Gent. De eerste bijeenkomst had aldaar plaats op 'tschepenhuis' op 19 oktober 1576, iets later dus dan oorspronkelijk was voorzien⁴⁷.

Van die datum af tot einde oktober werden de onderhandelingen te Gent zeer actief doorgezet, terwijl de delegaties tezelfdertijd een drukke correspondentie onderhielden met Middelburg en Brussel⁴⁸. In deze laatste stad bestudeerden de Staten-Generaal zeer nauwkeurig de evolutie 'sans memes epargnier festes ou dimences'. Ook Oranje volgde de besprekingen met veel attentie, hoewel hij zeer be-

40. Zie daarover G. Groen van Prinsterer, *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, eerste reeks (8 dln en suppl.; Leiden, 1835-1847) V, 414-415, 445-465, met briefwisseling vanwege Jan de Pennants en Pieter de Bevere; eerstgenoemde was secretaris van de afgevaardiging der Staten te Gent, de tweede was raadsheer in de Raad van Vlaanderen en eveneens lid van de deputatie naar de pacificatie.

41. Zie Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 734, fo. 104.

42. Gachard, *Correspondance de Philippe II*, IV, 406.

43. *Resolutiën van de Staten van Holland en Westfriesland (1576)* (s.1., s.a.) 156.

44. Voor namen en toelichtingen zie Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', derde hoofdstuk.

45. L. P. Gachard, *Actes des États-Généraux des Pays-Bas, 1576-1585* (Brussel, 1861) I, 15-16. Voor de situatie te Gent in die tijd, zie bijlage document nr. 1.

46. De Jonge, *Besluiten van de Staten Generaal*, 25.

47. De besprekingen grepen plaats in het stadhuis van Gent 'op den collaciesoldere ... boven scepene cammere'. Zie Gent, Universiteitsbibliotheek, Handschriften, nr. 159, II, fo. 280 r°. De huidige pacificatiezaal is dus, historisch gezien, enkel de herdenkingsruimte van 1876. De afkondiging van het akkoord gebeurde vanop het balkon van het stadhuis terwijl de officiële bekendmaking door de Raad van Vlaanderen plaatsgreep in het Gravensteen.

48. Zie onder meer L. P. Gachard, 'Documents inédits sur la Pacification de Gand', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, XLV (1876) 113-119.

vreesd was voor een slechte afloop⁴⁹. Op zondag 28 oktober werd echter reeds een akkoord bereikt. In amper tien dagen was alles 'afgehandeld'. Op 8 november werd het vergelijk te Gent door de deputatieleden ondertekend. De Staten-Generaal en de Raad van State hadden de tekst van de pacificatie vooraf te Brussel goedgekeurd⁵⁰.

II DE INHOUD VAN DE PACIFICATIE EN DE REACTIES

De vijftieng artikelen van de Gentse overeenkomst vormen een niet zo gemakkelijk te omvatten geheel, omdat men zich, voor vele paragrafen althans, vertrouwd moet maken met de toenmalige situatie in de Nederlanden. Ook voor het begrijpen en het 'localiseren' van bepaalde reacties na de publikatie moet men zich sterk in het destijds heersende politieke klimaat 'inleven'. Laten wij eerst de eigenlijke inhoud van de tekst van de pacificatie bekijken⁵¹. De eerste drie artikelen bevatten reeds - naar het ons voorkomt - het essentiële en dus het historisch belangrijkste gedeelte van de tekst. In de praktische toepassing van het vergelijk zijn andere artikelen weliswaar meer naar voren getreden; de eerste drie paragrafen echter vormen de kern van de pacificatieakte⁵².

In het eerste artikel wordt een algemene amnestie zonder enige beperking, voor alle inwoners van de Nederlanden afgekondigd! Alle offensiën en misdaden die geschied zijn tussen de ingezetenen van de provinciën, zullen vergeven en vergeten zijn. Er is geen sprake meer van lijsten die een gedeelte van de inwoners uit deze algemene verzoening uitsloten. Ook in Breda was destijds hierover reeds overeenstemming bereikt⁵³.

Het tweede artikel volgt uit het eerste en is een meer positieve formulering van dit artikel. Voortaan zullen alle Nederlandse gewesten een vaste en onverbreekelijke vriendschap en vrede onderhouden en ze zullen elkaar bijstaan om de Spaanse en andere vreemde militairen uit de Nederlanden weg te sturen⁵⁴.

49. Groen van Prinsterer, *Archives*, V, 467.

50. Gachard, *Actes des États Généraux*, I, 37-38.

51. De officiële tekst van de pacificatie wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag, Staten van Holland, 3e afdeling, Bruine kastje, nr. 25. De tekst is in een moderne Engelse vertaling gepubliceerd in Kossmann en Mellink, *Texts*, 126-132. De recentste publikatie van de tekst is te vinden in de hierboven genoemde pacificatiebundel.

52. Men kan de eerste drie paragrafen ook tot twee artikelen herleiden, zodat men dan kan stellen dat het essentiële van de pacificatie geformuleerd wordt in de eerste twee artikelen. Voor een gedetailleerde bespreking van de gehele inhoud van de Gentse overeenkomst zie Baelde en Van Petteghem, 'De Pacificatie', derde hoofdstuk.

53. Gachard, *Correspondance de Philippe II*, V, 495.

54. Dit militaire probleem was complex maar men is daarover - ook met toestemming van Filips II - tot een bevredigende oplossing gekomen. In Gent werd reeds op 11 november een akkoord bereikt.

Het derde artikel beklemtoont de noodzaak van een toekomstige voltallige bijeenkomst van de Staten-Generaal. Dit moest geschieden, zoals luidt: om orde te stellen in de landszaken, zowel aangaande de godsdienstuitoefening in Holland en Zeeland als omtrent zaken ten dienste van Zijne Majesteit en van de welvaart en de unie van de Nederlandse gewesten.

Daarbij wordt reeds gespecificeerd dat de versterkingen, het geschut en de vaartuigen, die sinds het begin van de opstand waren vervreemd, moesten worden teruggegeven⁵⁵. Uit deze drie paragrafen blijken duidelijk de essentiële doelstellingen van de pacificatieonderhandelaars, namelijk het nastreven van algemene amnestie en saamhorigheid, het doen vertrekken van de Spanjaarden uit de Nederlanden en orde op de publieke zaken stellen⁵⁶.

Alle verdere artikelen, hoe belangrijk soms ook qua inhoud, geven bijna steeds praktische toepassingen van die eerste drie vooropgestelde doeleinden. Zeer opvallend is daarbij dat vele paragrafen een juridisch karakter vertonen en vaak al of niet gerechtvaardigde rechten en voorrechten trachten te herstellen of te vrijwaren⁵⁷. Hierna volgen een paar toelichtingen ter illustratie. In artikel vier wordt de vrijheid van verkeer voor goederen en personen afgekondigd voor de gehele Nederlanden. Daarna verklaart men dat de Hollanders en de Zeeuwen op het gebied van de religie in de andere gewesten niet 'irriterend' mogen optreden⁵⁸. Het volgende artikel stelt dat alle ordonnanties betreffende de 'heresie' in de toekomst worden opgeschort⁵⁹. In artikel zes wordt de publiekrechtelijke positie van Willem van Oranje in Holland en Zeeland voorlopig bekrachtigd⁶⁰. Daarop volgt artikel zeven over de later zo belangrijke satisfactieprocedure, dat wil zeggen de voorwaarden waarop inwoners van bepaalde gebieden Oranje opnieuw als stadhouder kunnen

55. Tijdens de besprekingen van Geertruidenberg in de maand mei van 1577 wierp men op dat Holland en Zeeland geschutstukken hadden gesmolten en aldus dit pacificatieartikel hadden omzeild. Zie L. P. Gachard, ed., *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange* (6 dln; Brussel, 1847-1866) III, 499.

56. Voor de zo belangrijke samenkomst van die Staten-Generaal werd geen datum vooropgezet; deze vergadering heeft dan ook nimmer plaats gehad.

57. Daarom hebben vele historici nooit de gehele pacificatietekst in zijn geheel doorgenomen; een ieder zocht slechts de passages op die pasten in het eigen specifieke onderzoek. Dit juridisch karakter bewijst tevens dat vele kwesties alleen bepaalde groepen aangingen en zeker niet de volledige bevolking van de toenmalige Nederlanden.

58. De inbreuken op dit artikel kwamen uiteraard sterk naar voren bij de oprichting in 1577 van de comités der achttien; deze laatsten trachtten meestal zuiver calvinistische republieken op te richten.

59. De ordonnanties van Alva van 1570 waren vooral uitgevaardigd om een sterkere centralisatie op juridisch vlak door te voeren.

60. De positie van Oranje in deze periode is bestudeerd door H. Lademacher, 'Die Stellung des Prinzen von Oranien als Statthalter in den Niederlanden (1572-1584)', *Rheinisches Archiv*, LII (1958) 71-114.

aanvaardden⁶¹. Verderop - artikel tien - wordt gestipuleerd dat de geconfiskeerde goederen zo wel 'van d'éeen als van d'ander zijde' aan de rechtmatige eigenaars moeten worden teruggeschonken ofwel dat men compensatiemaatregelen moet toepassen; alle geestelijken mogen naar hun vroegere kloosters terugkeren of zij zullen een 'redelicke alimentatie' verkrijgen; alle gewesten zullen de aangegane schulden van Holland en Zeeland helpen dragen. Zeer typerend is ook artikel dertien, waarin geëist wordt dat alle door Alva opgerichte standbeelden neergehaald moeten worden⁶². In het laatste artikel tenslotte wordt onderstreept dat de pacificatie bepalingen alleen geldigheid bezitten voor die gewesten die de Gentse overeenkomst zullen aanvaarden en die zich dus bij de 'confederatie' zullen aansluiten⁶³.

Welke weerslag heeft de pacificatie gehad op de situatie in de Nederlanden gedurende het najaar van 1576 en onmiddellijk daarna? Hoeveel geïnteresseerden waren er in de Zeventien Provinciën en hoevelen hebben kennis genomen van de pacificatietekst? Welke reactie bracht de pacificatie buiten de Nederlanden teweeg? Deze vragen kunnen hier slechts gedeeltelijk beantwoord worden. Vooreerst zullen wij de wijze van publikatie behandelen en vervolgens zullen wij de reacties bespreken⁶⁴.

De publikatie van een ordonnantie in de Nederlanden werd normaliter verzorgd door de centrale organen en meer speciaal door de Geheime Raad te Brussel. Van hieruit werden de officiële teksten naar de provinciale Raden gestuurd. Deze gewestelijke organen waren verantwoordelijk voor de bekendmaking van de edicten in hun provinciën. Vaak werd daarbij gebruik gemaakt van gedrukte exemplaren⁶⁵. De pacificatietekst kan uiteraard niet vergeleken worden met een gewone ordonnantie. Toch is gepoogd de Gentse overeenkomst als een normale publiekrechtelijke tekst bekend te maken. Het nieuws dat er op zondag 28 oktober 1576 te Gent reeds een overeenkomst was bereikt tussen de verschillende gewesten, was reeds voorafgegaan aan de eigenlijke publikatie van de pacificatietekst. Te Leiden las men dit belangwkkend bericht reeds af op 31 oktober⁶⁶. De volledige tekst van de pacificatie werd alleen te Brussel op 8 november 1576 vanop de pui van het stadhuis afgelezen. Op diezelfde dag, een donderdag om 10 uur, werd vanop het balkon van het stadhuis te Gent een verkorte versie van de pacificatie aan een grote volksme-

61. In januari 1577 erkennen achtereenvolgens Muiden, Haarlem, Vere en Weesp het stadhoudelijk gezag van Oranje; later volgden nog vele centra diezelfde politieke overgang.

62. Alva was dus veel meer dan Requesens het symbool van de Spaanse willekeur.

63. Daarmede had men goede hoop dat de Staten van de verschillende provincies vlug de Pacificatie zouden ratificeren.

64. Voor een accurate interpretatie moet men deze reacties zeer nauwkeurig dateren en tevens nagaan in welke omstandigheden en voor welke instanties ze werden uitgesproken of neergeschreven.

65. Deze problematiek werd bestudeerd door P. van Peteghem en J. Machiels in een afzonderlijke bijdrage; deze studie is eveneens gepubliceerd in de bundel *Opstand en Pacificatie*, 99-136.

66. Leiden, Gemeentelijk archief, secretarie 1575-1851, Aflezingsboek D, fo. 108.

nigte voorgelezen. De nadruk werd vooral gelegd op de mogelijkheid van vrij verkeer tussen de verschillende provincies van Noord en Zuid; men beloofde tevens dat de volledige tekst weldra in gedrukte vorm voor iedereen beschikbaar zou zijn. De Raad van Vlaanderen maakte op diezelfde 8 november de volledige pacificatietekst in het Gentse Gravensteen bekend, zonder echter de publikatie van een inleidende tekst toe te staan en pas na inzage van de ratificatie van de Raad van State. Deze inleiding, voorgesteld door Karel van Gavre en de Leuvense professor Elbertus Leoninus, komt wel voor op het enige nog bewaard gebleven origineel, dat thans in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag berust⁶⁷. Eerst op 13 november gaf de Raad van State, als interimair vertegenwoordiger van de vorst in de Nederlanden, bevel aan de Geheime Raad, de Grote Raad van Mechelen en de te Brussel vertegenwoordigde provincies, om de pacificatie te publiceren. De Brusselse drukker Michel van Hamont verkreeg op diezelfde dag het privilege om de pacificatiebepalingen te drukken en om gedurende twee jaar de tekst te verspreiden. Zoals de pacificatie te Gent in eerste instantie in het Nederlands was opgesteld, zo begon men ook met het drukken van de tekst in diezelfde taal. Naderhand verschenen de Franstalige versies. Aldaar treft men steeds de begintekst aan, waarin Filips II door middel van de Raad van State beveelt de pacificatie te onderhouden; een paar officiële volmachten betreffende de onderhandelende partijen te Gent worden steeds mede afgedrukt. Die tekst kan dus de pacificatiepublikatie in koninklijke zin genoemd worden.

In Holland en Zeeland verliep de publikatie wel wat anders. Heel vlug is daar de verkorte tekst verspreid, die op 8 november te Gent aan het volk bekend was gemaakt. Daar werd een clause aan toegevoegd, als uitvloeisel van artikel zeven van de pacificatie, met de mededeling dat de steden in Holland en Zeeland die nog de zijde van de vorst kozen, nu het best tot de satisfactie konden overgaan, dat wil zeggen zich onderwerpen aan het gezag van Willem van Oranje⁶⁸. In verschillende steden ging men vervolgens over tot het drukken van de vijfentwintig artikelen, zonder rekening te houden met Hamonts' drukkersoctrooi en dus met weglating van de 'koninklijke' aanvangstitel en de commissiebrieven. Uit het voorafgaande valt dus op te maken dat in Holland en Zeeland een publikatieprocedure in orangistische zin plaatsvond. De pacificatie van Gent is daar met nauwelijks verholen propagandistische trekken bekend gemaakt. In de andere gewesten is meestal de 'koninklijke' procedure gevolgd. Men ging heel vlug over tot de verspreiding

67. Van Peteghem en Machiels, 'De Pacificatie. Kanttekeningen', *passim*; ook voor de hierna volgende uiteenzetting kan men deze auteurs raadplegen. De moeilijke situatie van de Raad van Vlaanderen bij de publikatie is hierna beschreven in een interessant rapport, zie bijlage, document nr. 4.

68. Zie noot 61.

van de pacificatie over geheel Europa zowel in de gedrukte vorm als in handschrift. Ook hieruit blijkt dat zeer velen geïnteresseerd waren in de 'vrede' tussen Holland en Zeeland en de andere gewesten⁶⁹.

Welke zijn de reacties na de bekendmaking van het nieuws en na de publikatie van de pacificatieteksten? Vele uitingen van vreugde of van ontgoocheling zijn helaas niet meer te achterhalen door het gebrek aan registratie of door het teloorgaan van de optekening ervan⁷⁰. Vermoedelijk zullen heel velen tevreden geweest zijn toen het einde van de militaire wanordelijkheden in het vooruitzicht gesteld werd en het 'vrije verkeer' tussen de verschillende provincies afgekondigd werd en tot de reële mogelijkheden ging behoren. In vele localiteiten werden vreugdevuren ontstoken en de klokken geluid, alhoewel deze uitingen vooral opvallen in de provincies Holland en Zeeland⁷¹. Ook in de 'middenprovincies', die vooral door de Spaanse Furie werden bedreigd, overheerste ongetwijfeld het gevoel van een algemene opluchting. Praktisch overall bestond de indruk dat een stadium in de opstand was afgesloten.

De commentaren en de bedenkingen van bepaalde gezagsdragers uit de Nederlanden op de pacificatie geven mogelijk meer indicaties over de opinie en de houding van de toplaag van de toenmalige maatschappij⁷². Ongetwijfeld zijn bepaalde reacties voorzichtig geformuleerd omdat vele gebieden, zoals Overijssel, Utrecht, Gelre-Zutphen, Limburg-Overmaas, Friesland, Groningen en Drente nog in hoge mate gecontroleerd werden door Spaanse of koningsgezinde militaire bevelhebbers⁷³. Verder is ook de datum van de reacties van belang. De onmiddellijk na de afkondiging geformuleerde bedenkingen verschilden uiteraard van latere commentaren, vooral ook omdat de politieke situatie na november 1576 gestadig en vlug evolueerde. De koning en de landvoogd - thans Don Juan - begonnen toen opnieuw in het politieke leven van de Nederlanden mee te spelen⁷⁴. In november 1576 wachtte men nog met grote nieuwsgierigheid de 'tegenzet' van Filips II af.

69. Voor de Europese reacties zie Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', vierde hoofdstuk.

70. Het opsporen van dergelijke reacties vraagt ontzettend veel tijd; vaak treft men in de archieven slechts een zeer nuchtere weerslag daarvan aan in de vorm van betalingsartikelen, ter vergoeding dus van gedane aankopen of van geleverde prestaties.

71. Dergelijke uitingen zijn doorgaans nogal moeilijk te evalueren. De officiële reactie kan geestdriftig of zeer sober zijn, maar dit betekent niet dat het grootste gedeelte van de inwoners daarmee instemt.

72. Met deze toplaag bedoelen we vooral de politiek-institutionele kaders op centraal en provinciaal niveau en niet zozeer de economisch machtige stedelijke bourgeoisie, die de verschillende schepenbanken en hogere stadsfuncties bezette.

73. Zelfs in Brabant was de raadsheer Roda vanuit Antwerpen sterk aan het stoken tegen de anti-Spaansen. Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, IV, 439 en *idem*, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, III, 179; meer speciaal voor Limburg en Overmaas, zie bijlage, document nr. 2.

74. Een brief van Filips II van 31 oktober 1576 geeft nog duidelijk aan dat de vorst niet op de hoogte was van de recente gebeurtenissen. Eerst op 26 januari vindt men reacties van Filips II op de pacificatie van Gent. Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, IV, 469, V, 155.

Eén van de belangrijkste reacties op de afkondiging van de pacificatie kwam van de Raad van State zelf op 10 november 1576. In een brief aan Filips II schreef de Raad het volgende en refereerde daarbij aan een brief van 27 oktober:

Sire, nous avons dict à Vostre Majesté..comme les estatz des pays de par deça... avoient envoyez leurs députez, tant ecclésiastiques que autres, en la ville de Gand, pour communiquer avec ceulx dudict prince et desdictes deux provinces..où a esté tellement besoigné et negocié qu'enfin ladicte pacification y a esté conclue et arrestée, et envoyée aux députez des estatz de par deca assemblez en ceste ville, pour estre aggréée et autorisée par ce conseil, qui ne se a peu excuser... Et combien qu'en ladicte pacification se trouvoient aucuns pointz que t'on eust bien volu redresser,... n'avons peu laisser de passer oultre et advouer ce qu'estoit nécessaire de faire...

Uit de verdere inhoud blijkt dat de Staten van de Zuidelijke gewesten vooral Oranje in de godsdienstkwesitie hadden afgeremd. De Raad van State vraagt verder aan Filips II 'ne trouver mauvais ce qu'en ceste nécessité et saison à esté fait et tolléré, et estre servie s'en contenter, avec le bon espoir susdict que l'on a de le redresser avecques le temps'⁷⁵.

Deze reactie van de Raad van State draagt duidelijk het karakter van een justificatieverslag en geeft reeds aanwijzingen voor een toekomstige actie tegen de inhoud van de pacificatieovereenkomst. De hoogste adviesraad en tevens de interimaire plaatsvervanger van de koning in de Nederlanden geeft hier expliciet toe dat men door de omstandigheden gedwongen was het vergelijk te aanvaarden, dat men zeer goed wist dat bepaalde artikelen voor discussie vatbaar blijven en dat men, vooral op het godsdienstige vlak, moet trachten de uitvoering van de pacificatie in meer katholieke zin om te buigen. Uit de verdere ontwikkeling na 1576 zal overduidelijk blijken dat dit standpunt door Filips II en door velen werd overgenomen en in de praktijk werd toegepast⁷⁶. Vanaf de bekendmaking van de pacificatie van Gent is de compromisgedachte dus reeds gedeeltelijk doorbroken. Dit neemt niet weg dat diezelfde Raad van State, in andere geschriften en adviezen, door de Nederlandse politieke situatie gedwongen, meer toegevende verklaringen betreffende de pacificatie heeft afgelegd⁷⁷.

75. *Ibidem*, 21-22.

76. Men moet ten zeerste in acht nemen dat de Unie van Brussel reeds op 9 januari 1577 werd goedgekeurd. Daardoor was de katholieke interpretatie van de pacificatie van Gent in het Zuiden officieel in een tekst vastgelegd. De pacificatie van Gent is dus vanaf het jaar 1577 niet meer dezelfde akte als de pacificatie van 8 november 1576.

77. Zie bijvoorbeeld de verklaring van 20 december 1576 van de Raad van State en het advies van de professoren-theologen en juristen van de Leuvense universiteit, respectievelijk van 24 en 25 december 1576. Zie daarover Gachard, *Correspondance de Philippe II*, V, 494-497; Brussel, Algemeen Rijksarchief, Universiteit Leuven, nr. 443, fos. 62 en 63; I. Diegerick, 'Documents concernant la pacification de Gand qui se trouvent aux archives communales de la ville d'Ypres', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, XLV (1876) 441-442. Een meer algemeen maar interessant relaas van de Artesische deputatie vindt men hierna afgedrukt, zie bijlage, document nr. 3.

Ook bij Willem van Oranje kan men een dergelijke houding constateren, maar dan natuurlijk in die zin dat Oranje zijn eigen belangen versterkte. De meest openhartige verklaring in dit opzicht komt van Jaak Taffin, vertrouwde medewerker van de prins, in een brief aan Walsingham, de adviseur van de Engelse koningin Elizabeth. Op 19 november schrijft Taffin het volgende over de pacificatie: 'La religion demeure en Hollande et Zéelande, comme elle y est; ailleurs liberté de conscience,...'⁷⁸. De commentaren over de Gentse 'vrede' kunnen nog met vele andere aangevuld worden. Oranje zelf heeft naar buiten aanvankelijk zeer gematigd gereageerd, omdat hij heel goed wist dat het afkondigen van de pacificatie voor hem reeds een zeer groot persoonlijk succes waarborgde zowel in de Nederlanden als in bepaalde Westeuropese landen en omdat hij nog beter wist dat dit eerste welslagen nog moest bevestigd worden door bredere en door blijvende toepassingen van het Gentse vergelijk in alle provincies, zowel in het Noorden als in het Zuiden⁷⁹.

Voordat de pacificatie in werking kon treden moest de tekst immers nog in de gewesten worden goedgekeurd, de pacificatie moest de ratificatieprocedure nog ondergaan. Volgens de tekst van de pacificatie moest dit plaatsvinden binnen de maand volgend op 8 november 1576. Formeel zijn daarin alleen Brabant, Holland en Zeeland geslaagd; vertegenwoordigers van de laatste twee gewesten ondertekenden de tekst op 29 november 1576, maar op 16 januari moesten Middelburg, Vere en Vlissingen die aggregatieakte nog steeds zegelen. De drie standen van Artesië ratificeerden op 30 april 1577 in de Sint-Vaastabdij van Atrecht én de pacificatietekst én de tekst van het Eeuwig Edict. Dit laatste verdrag was de overeenkomst van de Staten-Generaal met Don Juan, de nieuwe landvoogd over de Nederlanden, gesloten te Marche-en-Famenne op 12 februari 1577. Maar in dit laatste geval is er dus geen sprake van een volkomen integraal aanvaarden van de pacificatietekst⁸⁰.

Kortom uit de reacties na 8 november 1576, uit de moeilijkheden met de publicatie en ratificatie, uit de politieke gebeurtenissen die elkaar snel opvolgden na de komst van Don Juan in de Nederlanden, valt het ten zeerste op dat er in de pacificatieartikelen dissonante en wisselende tonen zijn en dat de mogelijkheid van verschillende interpretaties van bepaalde passages helemaal niet kan worden uitgesloten. De uitvoering van het pacificatievergelijk is - althans gedeeltelijk - daadwerkelijk gestart na 8 november 1576.

78. Baron Kervyn de Lettenhove, *Relations politiques de des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II* (Brussel, 1890) IX, 44-45.

79. Een ganse reeks moeilijkheden ontstaan bij het totstandkomen van het Eeuwig Edict met de Staten-Generaal en de nieuwe landvoogd Don Juan, na 12 februari 1577. De prins, Holland en Zeeland wilden die overeenkomst eerst aanvaarden als vooraf negen punten van de pacificatie stipt werden nageleefd. *Ibidem*, xvi.

80. Zie Baelde en Van Peteghem, 'De Pacificatie', vierde hoofdstuk. De standen van Overijssel associeerden zich eerst met de Staten-Generaal op 16 december 1576. Zie bijlage, document nr. 5.

III ENKELE CONCLUSIES

Vervolgens kunnen wij enkele conclusies formuleren die gedeeltelijk nog door verder onderzoek gestaafd moeten worden⁸¹. In de eerste plaats moet de pacificatie van Gent niet zozeer beschouwd worden als een verdrag in de klassieke betekenis van het woord, maar veeleer als een plechtige intentieverklaring, tot stand gekomen tussen twee 'zijden' van de Nederlanden, omwille van bepaalde 'eigen' belangen, onder de druk van zeer moeilijke binnenlandse omstandigheden en zonder de tussenkomst van de wettige vorst. Dit beduidt meteen dat het belang of de onbelangrijkheid van de Gentse pacificatie is af te meten aan de daadwerkelijke executie van de in de tekst genoemde intenties of oogmerken. Hoewel duidelijk valt waar te nemen dat verschillende artikelen van de pacificatie tot een zekere uitvoering zijn gekomen en hoewel de militaire druk in de daaropvolgende maanden uit de Nederlanden werd gebannen is het toch vooral van belang erop te wijzen dat de pacificatie van Gent helemaal geen oplossing, ja zelfs niet het begin van een oplossing bracht voor het grote politieke probleem van de staatsvorm der Nederlanden en voor het zo complexe godsdienstige vraagstuk. Hoewel in de tekst een bijeenkomst van de Staten-Generaal werd voorzien, is een dergelijke bijeenkomst ter bespreking van die beide grote problemen nooit gehouden. Wij concluderen dus dat de doeleinden van de pacificatie van Gent op lange termijn helemaal niet zijn verwezenlijkt, de wensen op korte termijn wel. Dit zijn dan punten van meer beperkte betekenis als de verwijdering van de Spaanse troepen, de aanzet voor een gunstiger situatie op economisch gebied door het vrij verkeer van goederen en personen en het oplossen van enkele knelsituaties, veroorzaakt door het vervreemden van bepaalde eigendommen⁸².

Ten tweede concluderen wij dat de pacificatie van Gent geenszins de eenheid van de Nederlanden heeft hersteld, maar slechts een zeer temporaire samenwerking op beperkte terreinen heeft mogelijk gemaakt. De poging de Zeventien Provinciën tot één ondeelbare macht samen te brengen is mislukt omdat de twee onderhandelende partijen zeer verschillende zaken nastreefden. Voor Oranje was de pacificatie een aanloop tot en een eerste grote stap in de richting van een grote 'confederatie' tegen Spanje. Oranje zelf verwierf een eigen meer omschreven machtspositie in de Nederlanden. Voor de andere - vooral voor de Zuidelijke - provincies en voor de meeste raadsheren uit de traditionele publiekrechtelijke instellingen kwam het erop

81 De betekenis van de pacificatie van Gent wordt ook uitvoerig weergegeven bij Baelde van Van Peteghem, 'De Pacificatie', vijfde hoofdstuk.

82. Uiteraard doken ook voor deze problemen nog vele moeilijkheden op in allerlei geschillen. Een van deze geschillen was tenslotte nog de verdeling van de nalatenschap van Willem van Oranje zelf. Enkele inlichtingen daarover vindt men in de degelijke studie van P. Scherft, *Het sterfhuys van Willem van Oranje* (Leiden, 1966) 286-289, 295-296.

aan een zeer moeilijke periode te overbruggen en de militaire chaos in het Zuiden te bedwingen en te overleven. Om dat te bereiken waren zij zelfs bereid toegevingen te doen op politiek en godsdienstig terrein, maar zij waren zeer zeker van plan de situatie in de Nederlanden zo vlug mogelijk in oude banen te leiden en het gezag van de vorst en de katholieke godsdienst niet alleen te herstellen maar zelfs nog te versterken⁸³.

Ten derde stellen wij dat de pacificatie van Gent uiteindelijk niet is bekrachtigd door de politieke toplaag in de Nederlanden, maar wel enerzijds door de Oranjepartij en anderzijds door de 'gematigden' uit de gewestelijke Staten. Daaruit volgt de grote onmacht van de Gentse pacificatie. Hoewel koning Filips II op 26 januari 1577 beslist een overeenkomst met de Staten-Generaal in de Nederlanden nastreefde op basis van de verklaringen van de Raad van State en van enkele bisschoppen, beduidde dit geenszins dat hij volledig kon instemmen met de inhoud van de pacificatie van oktober 1576⁸⁴. Samen met de landvoogd Don Juan en met de grote groep katholieken uit Noord en Zuid heeft Filips II zich in 1577 en later met alle kracht ingespannen om een verregaande katholieke interpretatie en uitvoering van de pacificatie te bewerkstelligen. Dit werd overigens veel gemakkelijker gemaakt door de afkondiging van de eerste Unie van Brussel en door het Eeuwig Edict van Marche van januari en februari 1577. In oktober-november 1576 hebben de spilfiguren van het katholieke-Spaanse bestuurssysteem eerder gezwegen dan gesproken; die krachten kwamen echter onmiddellijk naar voren zodra de moeilijkste omstandigheden achter de rug waren. De 'gematigden' die de pacificatie mogelijk maakten, hebben zich vervolgens opnieuw voor het grootste deel aangesloten bij de zich herstellende politiek-katholieke structuren, terwijl Oranje vanwege zijn voorzichtige politiek met meer radicale godsdienstige groepen moeilijkheden kreeg.

Tot slot menen wij dat - spijts al het bovengenoemde - het gehele pacificatiegebeuren van 1576 toch gekarakteriseerd kan worden als een opmerkelijk en uniek moment in de geschiedenis van de Zeventien Provinciën omdat toen gedurende een korte periode zeer verschillende groepen uit de Nederlanden voor het laatst een broos maar reëel compromis sloten. Alle diepere moeilijkheden en tegenstellingen moesten tijdelijk wijken voor een sterk gestimuleerde actie tegen de Spaanse troepen en voor een door velen gewenst herstel van de bestuurlijke en economische chaos⁸⁵. Er ontstond dan ook in de meeste gewesten in het algemeen een hoop op betere tijden. Toch waren de echte machthebbers van deze maanden, namelijk Oranje, de actieve protestantse groepen en de overtuigde katholieke koningsgezin-

83. De unies van Utrecht en Atrecht in 1579 hebben - zoals men weet - deze tendenzen duidelijk naar buiten gedragen. Toch bevatte de pacificatie elementen om toen ook in het Zuiden nog wrijvingen te veroorzaken. Zie J. Lefèvre, *Correspondance de Philippe II*, VI, 485, 497-498, 510-511.

84. Gachard, *Correspondance de Philippe II*, IV, 779.

85. Uiteraard zouden deze economische aspecten eens grondiger bestudeerd moeten worden.

DE PACIFICATIE VAN GENT IN 1576: HOOP EN TWIJFEL IN DE NEDERLANDEN

den vol twijfel over de uitwerking van de pacificatie en de vooropgestelde vreedzame ontwikkeling van de gebeurtenissen. De vroegere geschiedschrijving heeft dus met betrekking tot de pacificatie ten onrechte gesproken van herstelde eenheid, godsdienstige verdraagzaamheid en politieke eensgezindheid. Daarbij werd de macht van de Habsburgers in grote mate onderschat en dus ook het gezag van de koning en de invloed van de Rooms-Katholieke kerk. De tekst van de pacificatie is echter als publiekrechtelijk document een belangrijke rol blijven spelen bij de opbouw van de Noordnederlandse staat. Maar ook de Zuidelijke Nederlanden als deel van het steeds zwakker wordende Spaanse koninkrijk hebben diezelfde tekst, naar hun eigen interpretatie dan, nog lang kunnen onderschrijven.

Bijlage:

VIJF ONUITGEGEVEN DOCUMENTEN BETREFFENDE 1576

1

Willem van Pamele, president van de Raad van Vlaanderen, brengt de Raad van State op de hoogte van de zeer kritieke toestand te Gent, Gent 22 september 1576¹.

A Messeigneurs, Messieurs du Conseil d'estat de Sa Majesté commis au gouvernement general des pays de pardecha.

Messeigneurs, incontinent apres avoir receu les lettres de voz seigneuries à ce conseil du XXe de ce mois, ay communicqué icelles aux deputez des quatre membres de Flandres en y adjoustant conforme au bon plaisir de vos seigneuries ce que servoit pour l'effect du contenu de la lettre de vos seigneuries y jointce pour lesdictz quatre membres, combien que desia les affaires sont icy en tel estat que la necessité et extreme perplexité les constraint assez à se pourveoir de tout ce que convient pour la deffence de ceste ville et le pays de Flandres, d'une part pour l'hostilité jà démontré par ceulx du chasteau lez ceste ville que les approches de ceulx d'Alost avecq les chevaulx que l'on entend y estre jointcz, de sorte que ce pays à plustot besoing de l'ayde et secours de ceulx de Brabant et Haynnault que de reciproque; et sy aultrement ny soit pourveu, viennent à craindre de grandz inconveniens contre lesquelz il plaisra aussy à voz seigneuries avoir ce pays en singuliere recommandation, comme aussy ce conseil s'y desire employer à tout ce que sera de leur faict et en leur puissance, combien que ce n'est sans grande perplexité. Dieu par sa souveraine bonté y pourvoye.

A tant, messeigneurs, me recommandant humblement à la bonne grace de voz seigneuries, je prie le createur garder icelle en bonne prosperité. De Gand, ce XXIIe de septembre 1576. De voz seigneuries bien humble serviteur, Guillaume de Pamele.

1. Algemeen Rijksarchief te Brussel, Papieren van Staat en Audiëntie, 1684 4, ongefolieerd, origineel met zegel.

2

Don Alonzo de Vargas, Spaans bevelhebber, bezweert Arnould d'Amsterrode, heer van Geleen, gouverneur van Limburg en Overmaas, zich niet aan te sluiten bij de Staten-Generaal, Maastricht, 28 oktober 1576¹.

A monseigneur de Gheleen, gouverneur par Sa Magesté ès pays d'Oultremeuse.

Monseigneur, je vous ay escrit, n'agueres, vous priant de vous vouloir communiquer avecq moy affin de donner par ensamble quelque ordre aux affaires de Maestricht; il me samble que vous ne l'avez voulu faire. Neantmoins, ne puis laisser de vous advertir et prier de recheff que veuillez avoir souvenance de vostre qualité et que estant gouverneur mis par Sa Magesté au pays d'Oultre Moeuse ne fairiez bien en sorte aulcune de tant vous conjoindre et allyer à la partye des estats, n'y d'aultant vous correspondre à iceulx, sachant qu'entre eulx et le roy il y a si petite conformité et convenance et n'ignorant pas les menees et machinations desdicts estatz ne tendre qu'a fin de notable desservice de Sa Majesté et que leur conseil d'estat par avant leur prisonnier n'est par aultre occasion par eulx mis en liberté que pour leur servir de masqué pour pallier leurs affaires et seduyre le pouvre peuple ignorant. Par aultant, Monseigneur de Gheleen, je vous prie vouloir consyderer ce qu'en cest endroict entendez mieulx que plusieurs autres. Et pareillement que sachant que nous sommes ceulx qui suyvent le party de Sa Magesté et defendent son honneur et pays ne vous monstrent tant estrange à nous, que de ne nous vouloir en rien correspondre. Je vous prie faire aultant que pour l'entretien des gens que sa Magesté a en ceste ville de Mastricht, donnez ordre aux villages de vostre jurisdiction de contribuer à la munition de provisions necessaires et que vous mesmes en faictes la taxe et repartition affin que ne se face par desordre et en cecy me ferez singulier plaisir et neantmoins ce que convient au service de Sa Magesté et vous promettons que vous segnalant de nostre party (qui est celuy du roy) que vous servirons, obeyrons en assisterons en tout ce script Dieu auquel je prie Monseigneur vous tenir de sa sainte main. De Maestricht, ce XXVIII de octobre 1576.

Vostre tresaffectionné serviteur et amy, Don Alonzo de Vargas.

1. Algemeen Rijksarchief te Brussel, Papieren van Staat en Audiëntie, 1684 4, ongefolieerd. Origineel.

De afvaardiging van de Staten van Artesië te Brussel brengt de drie Staten van Artesië te Atrecht op de hoogte van de problemen in de Nederlanden één dag voor de afkondiging van de pacificatie, Brussel, 7 november 1576¹.

A Messeigneurs, messeigneurs représentans les trois estatz d'Arthois, Arras.

Messeigneurs, comme l'importance des affaires des pays requierent y estre promptement prouueu et remédié, à cause du desastre puisnagueres advenu en la ville d'Anvers et que le principal moien pour ce faire consiste en recrouvemens des deniers prestz, la pluspart des deputez ont mis en avant moyens generaulx pour la levee et collectionation desdictz deniers, mesmes ont generalmente accordé ung nouveau centiesme à telle somme qu'il auroit porté en l'an LXXIX quy estoit le premier centiesme sans le recollement qui en auroit esté faict depuis. A quoy de nostre part a esté contredict que lesdictz moiens generaulx n'estoient praticables en Arthois tant pour les causes et raisons à vous notoires que n'avons aussy povoir pour ce faire ny d'accorder ledict centiesme ce que auroient pareillement déclaré avecq nous les deputez de Lille Douay et Orchies, que a esté cause que messeigneurs du conseil d'estat vous envoient lettres pour asssembler les estatz du pais affin de les induire à l'accord dudict centiesme en conformité des aultrez estatz. Surquoy il vous plaira deliberer resouldre a la plusgrande diligence que faire polrez, ne voeulant laisser vous advertyr que la promptitude desdictz deniers est tant necessairement requise que sans iceulx lesdictes affaires sont notoirement apparens retomber en desordre et confusion a la totale ruyne et // desolation des pais, avecq les plus grandes calamitez que l'on polroit ymager, d'aultant que de divers lieux se font remonstrances et requestes d'avoir secours du pais d'Oultremeuse audela de Matriect, de Utrecht et aultrez villes et provinches aussy pour obtenir affin de donner contentement aux gens de guerre, les contenir en office et obéissance de sadicte Maiesté et des estatz, et que les villes par eulx occupées ne viennent es mains des Espaignolz ausquelz polroient adhérer à faulte de paiement. Aulcuns prelatz considerans ladicte extreme nécessité offrent de bailler et furnir leurs vaiselles, mytres, croches et thesauries. Ceulx de ce pais de Brabant se disent en grande extremité et la meilleur partie dudict pais destruiect par les gens de guerre d'une part et d'aultre pour la grande escheille des deniers qu'ilz ont desia exposé. A quoy ladicte ville d'Anvers n'a contribué et ne² peu contribuer inferans estre bien raisonnable que les aultrez pais estans en repoz et tranquillité les viennent à aider et secourir tant de gens que d'argent en une cause tant juste, nécessaire et commune à tous, laissant le tout pour en adviser à la pro...³ discrétion de voz seigneuries. Quant aux nouvelles, Monseigneur le duc d'Arcot a receues lettres de don Jean d'Austrice,

estant venu et arrivé en poste luy deulx ou troiziesme au pais de Luxembourg, par lesquelles il mande venir en ce pais pour le tout pacifier et d'en faire retirer les Espagnolz. Au regard de la pais avecq le Prince d'Orengé, elle a esté concludée et accordée par les commis estans a Gand et le jour d'avanthier aggréé et ratiffiée par tous les députez des estatz comme par ceulx du conseil d'estat de Sa Majesté, tellement que le seigneur de Frezin et docteur Leoninus⁴ sont partis le jour d'hier pour ledict Gand a l'effect de signer, sceller, jurer et faire publier ladicte paix. Qui sera l'endroit ou, Messeigneurs, finerons cestes par noz affectueuses recommandations a voz bonnes graces, prians Dieu vous octroier la seurté sienne. De Bruxelles, le VIIe jour de novembre 1576.

De voz seigneuries les bien affectionnez en service voz deputez.

Depuis cestes escriptes avons oy dire que le seigneur de Capres⁵ est mort; du moins l'on ne scait ou il est. Sy est le seigneur de Crecques⁶ denommé pour estre du conseil de guerres. Parquoy seroit besoing que nous envoissiez deulx aultres deputez de la part des nobles.

1. Bibliotheque Municipale de St. Omer, Correspondance du magistrat 10 B nr. 3714. Deze brief is een kopie, welke aan de stad Municipale Sint-Omaars werd bezorgd.

2. Paleografisch kan men geen andere lezing aanbrenge. De tekst is slechts eenvoudig te interpreteren als men n'a leest.

3. Moeilijk te ontcijferen tekstgedeelte.

4. Karel van Gavre, heer van Frezin en Elbertus Leoninus waren na het beëindigen van de besprekingen te Gent op 28 oktober 1576 naar Brussel gereisd.

5. Oudart de Bournonville, heer van Capres, edelman uit Artesië.

6. Eustache de Croy, heer van Crecques, edelman uit Artesië.

4

Rapport van de Raad van Vlaanderen aan de Raad van State over de afkondiging van de pacificatie te Gent op 8 november 1576, Gent, 8 november 1576¹.

Messeigneurs, aujourd'hui estans les choses fort troublés en ceste ville, se sont trouvez vers nous les seigneurs de Fresin et le docteur Leoninus nous delivrans les lettres de voz seigneuries pour faire la publication de pacification qui seroit accordée entre les deputez icy assemblez, nous requerant de la part desdicts deputez que ensuiuant icelles eussions à proceder à ladicte publication, laquelle ils disoient tant plus estre hastée tant que pour donner contentement au grand amas et assemblée de la commune ilz avoient trouvé expedient de leur declarer de publier la conclusion de ladicte pacification et l'effect des articles principaulx d'icelle, leur donnant es-

poir que la publication se feroit avecq les particularités de la part de ce conseil, suivant la charge que nous estoit sur ce donnée, nous delivrant à celle fin l'escrpt de ladicte pacification tel qu'il estoit accordé, arresté et signé par les deputez hincinde; lequel escrpt par nous veu et visité pour divers pointz de grande difficulté, ne trouvons conseillé de faire ladicte publication, sy ne fussions assurez que lesdicts articles avoient par voz seigneuries esté veuz et approuvéz, demandans partant sy c'estoient les mesmes pointz qu'avoient à voz seigneuries esté communiqiez. (Pour en quoy satisfaire, nous a ledict Leoninus // communiqué ung aultre escrpt de tous les mesmes pointz et articles saulf la prefation, contenant en fin l'adveu et approbation de voz seigneuries du Ve de ce mois, signé Berty² et paraphé par monseigneur le president du conseil privé³, laquelle veue, ensemble l'ordonnance expresse de faire ladicte publication, n'avons peult delaisser d'y obeir et satisfaire, mesmes estans les choses yà sy avant venues, que la commune en grande assemblee en estoit advertie; et suivant ce avons fait ladicte publication des seuls articles, par vosdictes seigneuries advouez sans ladicte prefation, laquelle les deputez mesmes disoient estre d'intention communiquer à vos seigneuries devant que de laisser tomber es mains de la commune. Quoy considéré et que y soit requise quelque prefation de la part de voz seigneuries, le plaisir d'icelles seigneuries sera de nous advertir soubz quelle prefation et en quelle forme vosdictes seigneuries desirent l'ulterieure publication es lieux de nostre ressort estre faicte, affin que en tous aultres lieux le tout soit suivy soubz une mesme forme et teneur. Sur quoy prions voz seigneuries de nous en faire briefve responce. Et en attendant laquelle, avons advisé de retenir lesdicts articles et differer l'ulterieure publication ou imprimer⁴ desdicts articles. Messeigneurs ... du VIII^{me} de novembre XVc LXXVI.

1. Rijksarchief Gent, Fonds Raad van Vlaanderen, nr. 734, f° 195 r°-v°. Minuut.

2. Secretaris in de Raad van State.

3. Arnold Sasbout; voor Berty en Sasbout zie Baelde, *De collaterale Raden*, 233-234 en 304.

4. De redactie van deze brief is in zeer moeilijk leesbaar kladschrift overgeleverd. Doorhalingen en verwijzingen maken de transcriptie, zoals hier het geval is, bijna onmogelijk.

*De verklaring van de landschap(standen) van Overijssel waarbij zij op 16 december 1576 beslissen om zich bij de Staten-Generaal aan te sluiten*¹.

Alss die Landtschap van Overijssell ontfangen seckere verschrijvingen erst vander drien Staten van Brabant und daernaet tot twee verscheyden reysen van oeren gebiedenden heren vanden Raede van Staten bij der Con Matt oeren alreg (nadichste)

heren verordnet synde totten generalen Guvernementh deser Erffnederlanden ten ende dat sie oere gedeputierden tott Brussel afferdigen solden omme metten anwesenden Gesanten der andern Staten derselver Nedderlanden toe advisieren up die middelen van pacificatie ende het vertrecken der Spaenschen rebellierden soldaten und hoeren adherenten, als wesende dat enige ende nodigste middel daertoe dienende, und daerop tot mehrmalen landtdagen gehalten oick tot verscheyden reysen durch oere gedeputierde mitt Edeln und walgebornen hern heren Gielis van Barla-
mondⁿ vrij und bannerhern van Hyrges und oeren van hochstg(eborene?) Coⁿ Ma verordenten heren Stadtholder doen communicieren und syner g. gneden raedt advyss und believeen toe versuecken und den walgemelte syn g. dat versuck und vorhebben der heren vanden Raede van Staten und der generalen Staten tott dinst hochstg. syner Ma welvaren und ruste deser landen dienlick und noedich erachtet und tot denselven ende dat vurs. versueck ende vorhebbend^t wolgemelter hern und staten deser landtschapp doen voerdragen und oere resolutie und verklarunge daerop doen gesynnen, soe is dat die vurs. Landtschapp van Overijssell verstaenn heb-
bende dat die vurg(enoemde) rebellierde Spaensche soldaten und oere adherenten durch den hochgemelten Raedt van Staten uthen naeme van hochstg. Co Ma voer vyanden van syner Ma und syner Ma^s Nedderlanden verklaert synnen ende sie sich oick daernaemitter daet voer vyanden van desen landen und steden mit* plundern, verwuesten und verbarnen der steden Aelst, Lier, Maastricht, Antwerpen und andern und dat derlich ende tyrannischen* doetschlaen der burgern derselvi-
gen Steden sich bewessen und dess gelicken elendicheit soe wall inden platten lande als steden van sie luyden sall hebben to bescharen und tho bevresen, verklaren dat sie in tegenwordiger saecken vant vertrecken der vurs. soldaten und pacificatie deser Nedderlanden den hoehermelten heren vanden Rhade van Staten und den generale Staten van herwerzover byfallen und sich associëren.

1. Gemeentearchief Deventer, Middeleeuws Archief, nr. 436, f ° 294 r°-v°. Notule uit een reisboek 1567-1577. De aandacht wordt erop gevestigd dat deze tekst gedeeltelijk werd uitgegeven in een lokaal-historisch tijdschrift door [P. C. Molhuysen], 'Betrekkingen van Overijssel tot de Algemeene Staten en de Unie van Utrecht', *Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren*, XII (1846) 13. Wij danken de heer H. J. Nalis die zo vriendelijk was de transcriptie van het document na te zien. Toch bleven er een paar onduidelijke plaatsen over die met een * werden aangeduid.

Antoon Triest, prototype van een contrareformatische bisschop, op bezoek in zijn Gentse diocees (1622-1657)*

M. CLOET

De belangstelling voor de pastorale visitatieverslagen is tijdens de laatste jaren opvallend toegenomen. Dat dit feit verband houdt met de nog steeds groeiende interesse voor het leven van de gewone man en de anonieme massa in vroeger eeuwen is evident. Het socialiseringsproces van de huidige maatschappij ligt ongetwijfeld aan de basis van deze nieuwe oriëntatie in het historisch onderzoek. Als bewijs van de grote waardering die men ook elders voor pastorale visitaties weet op te brengen, valt bijvoorbeeld het feit aan te halen dat het 'Centre national de la recherche scientifique' te Parijs in 1968 besloten heeft de nodige investeringen te doen om op nationale basis te komen tot 'un répertoire des visites pastorales', waarmee eigenlijk de publicatie van een vrij uitvoerige inhoudsopgave van alle bewaarde visitatieverslagen beoogd wordt¹. Ook in België worden steeds meer studies gemaakt (licentiaatsverhandelingen, doctorale proefschriften, artikelen in lokale tijdschriften) aan de hand van visitatieverslagen. Onze dissertatie handelde over *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de 17e eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*². De dekenij Tielt behoorde tot het bisdom Gent en bestond uit tweeëntwintig parochies, gelegen op de grens tussen de huidige provincies Oost- en West-Vlaanderen. Ons intrigeerde het precies en rechtstreeks uit de bronnen te vernemen hoe het godsdienstig en zedelijk leven van de gewone man geweest is en hoe de kerk dat leven heeft beïnvloed. Tijdens het onderzoek konden we gebruik maken van een uitzonderlijk mooie reeks visitatieverslagen waarover in dit artikel gesproken wordt.

Het is de bedoeling de lezer tot reisgenoot te maken van een, als ik me zo mag uitdrukken, prototypische bisschop uit de contrareformatie en hem als het ware zijn ogen en zijn oren en zijn geest te lenen. Om deze ambitieuze transformatie enige kans van slagen te geven, wordt, bij wijze van inleiding, in het kort een algemeen

* Licht gewijzigde tekst van een lezing gehouden op het vijftiengste Nederlands-Belgisch historisch congres (Amsterdam, 8-10 mei 1975).

1. Zie onder andere D. Julia, M. Venard, P. Timbal, L. Perouas, J. Gadille, 'Pour un répertoire des visites pastorales', *Revue d'histoire de l'église de France*, LV (1969) 49-67, 279-289; J. Gadille, D. Julia, M. Venard, 'Pour un répertoire des visites pastorales', *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, XXV (1970) 561-566.

2. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie van de universiteit van Leuven, 5e reeks, IV en Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, nr. XXII (Leuven, 1968).